

С.Я.БОРОВИЙ ПРО ТОРГІВЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ ЄВРЕЙСЬКИХ КУПЦІВ ТА ЗАПОРОЗЬКИХ КОЗАКІВ.

Запорозька Січ завжди була предметом історичного вивчення. Існує багато документів та спеціальних монографій, що висвітлюють різні епізоди життя Запорожжя. Втім, і зараз залишаються проблеми історичного та історіографічного характеру, що потребують додаткового дослідження.

На сьогоднішній день не є сенсаційним словосполучення євреї-козаки. Розвідки на ці теми зустрічаємо у Ю.Мищика [6], Н.Яковенко [10] тощо. Але в радянські часи це було майже фантастично та до того ж не зовсім безпечно. З початку 1930-х рр. історія євреїв в Росії та Україні як предмет дослідження стає табуованою. Багатьох дослідників, які працювали в цій галузі, було репресовано. Одним з небагатьох істориків, які продовжували дослідження, залишався Саул Якович Боровий.

На жаль, за своє життя вчений не тішився увагою історіографії, а між іншим його історичні дослідження є дуже актуальними, особливо зараз, коли вчені намагаються узгодити різні перспективи національної історії, зокрема її українського та єврейського векторів. Аналіз студій вченого з історії єврейського народу можемо знайти в статтях Андреева В. Дослідник окреслив внутрішні фактори та зовнішні обставини, випадки що прискорили початок досліджень історика на цю тематику та подав історіографічний аналіз робіт С.Я.Борового [1]. Музичко О. окреслив внесок С.Я.Борового в дослідження єврейсько-українського протистояння часів Козацької революції в контексті історіографічного доробку XIX-XX ст. [7]. Чермошенцева Н. подала загальну характеристику праць історика з єврейської тематики [9].

Завдяки своїй прихильності до позитивізму, полілінгвізму та широкій ерудиції вчений зміг відсторонитись від національної упередженості і подати свою теорію єврейсько-козацьких відносин. З огляду на це, вважаємо, що наукова спадщина історика потребує подальшого аналізу та популяризації.

Вчений по-новому розробив тему взаємовідносин євреїв та запорозького козацтва, руйнуючи усталені ідеологічні та історіографічні міфи і стереотипи. Так, для української історіографії (на жаль ця традиція і зараз має своїх прибічників) характерним був виключно негативний образ єврея-орендаря, а єврейське суспільство розглядалось як єдиний, непорушний механізм. Для єврейської історіографії слова козак та кат були майже рівнозначними, а Хмельницький і зараз порівнюється із Гітлером у своїй ненависті до всіх євреїв [8, с. 166-167].

С.Я.Боровий вважав такі концепції викривленням історичної дійсності та вказував на їх згубність для подальших єврейсько-українських відносин. Аналізуючи торгівельні відносини між євреями та козаками вчений заперечував традиційне твердження про запорожців як «довічних» і «принципових» ворогів євреїв.

Результатом досліджень вченого в цьому напрямку стала публікація в «Історичному збірнику» праці «Євреї в Запорожской Сечи» (1934 г.). Сама доля роботи склалася досить трагічно. Набирала силу хвиля сталінських репресій 1930-х років, і перший том цього видання, в якому були статті «викритих» авторів, був багатьма бібліотеками вилучений. Все ж таки праця не пройшла непомітною, вийшла низка позитивних рецензій. Але більш відомою вона стала лише через 15 років коли цей матеріал був використаний в працях І.Є.Дружиніної [5, с. 45-46].

Треба відмітити, що «євреї та Запорожжя» і коло питань навколо цієї теми до того не були предметом спеціального дослідження. Велика цінність роботи полягає у використанні С.Я.Боровим джерел з історії України, які були фактично недоступні для українських та російських істориків (з-за не володіння єврейськими мовами), ні історикам єврейства, які майже не залучали малодоступні та неопубліковані російські та українські архівні матеріали [3, с. 163]. У своєму дослідженні вчений спирається на велику джерельну базу: офіційні акти та рабинські респонси, хроніки різними мовами, архівні матеріали, в тому числі нові документи по історії Запорозької Січі; наново прочитує вже відомі джерела.

Стаття поділяється на чотири частини, в кожній з яких дослідник зображує та аналізує різні типи відносин запорожців і євреїв у певних історичних умовах. Так, вчений подає аналіз соціальної структури єврейського населення XVI-XVII ст., невеликий нарис вчений присвятив джерелам поповнення кількості запорожців за рахунок євреїв. Окрему увагу С.Я.Боровий приділив дослідженню торгівельної політики Запорожжя часів Нової Січі.

На думку вченого, перші контакти єврейських купців з Запоріжжям починаються ще задовго до того, як вони з'являються на Січі. Єврейське купецтво кінця XVI - початку XVII ст. зберігало передові позиції у зовнішньоторгових операціях в Польщі та Криму. Серед єврейських купців було чимало відважних та

енергійних людей, які у своїх торгових справах проникали в найвіддаленіші кутки південного сходу Європи, торгували як маркітанти у військових обозах та таборах. Там вони зустрічалися не тільки з польськими «жовнірами», але й українськими та запорозькими козаками. Саме тоді, вважає С.Боровий й могли зав'язуватися перші торгові зв'язки [2, с. 209-211].

Більш тісні стосунки між Запоріжжям та єврейськими купцями встановлюються у XVIII ст. за часів Нової Січі.

Військова діяльність в Новій Запорозькій Січі займає скромніше місце ніж це було раніше. Тепер далеко не всі запорожці приймають участь у військових діях. В цей час, вважає дослідник, Запорожжя має вигляд своєрідної військової факторії, транзитно-перевального пункту на найважливіших торгових шляхах, що старанно охороняє свої торгові привілеї та вигоди [2, с. 217].

Дослідник розрізняє два види шляхів, що знаходились під контролем Січі: шляхи, що йдуть в саму Січ, та шляхи, що проходили по запорозьким землям. Якщо по шляхах другого типу євреї-купці пересувалися, то свідочить про наявність євреїв в Новій Січі в перші роки її існування зовсім немає. Вчений намагається з'ясувати причини такого положення з різних позицій. На його думку, з боку єврейського населення України ще були яскравими згадки про добу Хмельниччини та про роль запорожців у кривавих подіях тих часів (з єврейської точки зору). Крім того, по шляхах, що вели у Січ, часто з'являлися ватаги гайдамаків, які були суттєвою загрозою для єврейських поселень, а євреї особливої різниці між гайдамаками та запорожцями не бачили. Вчений робить припущення, що серед єврейського населення гайдамаки сприймалися як запорожці поза Січчю [2, с. 219-220].

З іншого боку, вчений вважає, що січовики не були зацікавлені в участі євреїв-купців у торговельному житті Запорожжя. Це було пов'язано з намаганнями Січі монополізувати всю торгівлю південного-сходу Європи з південними портами, використовуючи своє вигідне географічне становище. А єврейське купецтво, що мало великий досвід в торговельній справі на цій території тільки заважало реалізації цих цілей. Отже, вчений робить висновок, що в своїх зіткненнях з єврейським населенням України запорозьке козацтво не було тільки захисником хлопства, а й переслідувало реальні економічні цілі [2, с. 220].

Втім, з посиленням торговельних зв'язків запорожців із Польщею у другій половині XVIII ст. на арені знов з'являються єврейські купці. Такий поворот у торговельній політиці Січі вчений пов'язує із намаганнями козаків відірватись від російських ринків та торговельних зв'язків, що несли їм політичну та соціальну загибель [2, с. 233].

Початок єврейсько-козацьких торговельних відносин вчений пов'язує із відомим епізодом про «єврейський полон» та подальший викуп євреїв, який розповів на сторінках «Київської старовини» ще в 1884 р. А.Скальковський. С.Я.Боровий звертає увагу на те, що знаний дослідник історії Січі, констатує перебіг тих подій не акцентував увагу, що цей випадок був тільки початком плідних стосунків між єврейськими купцями та запорозькими козаками.

Саул Якович наводить листування П.Калнишевського із уповноваженими полонених євреїв, як основний доказ початку єврейської торгівлі в Січі. Документ датується науковцем початком 1772 р. Євреї писали: «Да еще уведомились мы, что при запорожском войске, в Сечи Запорожской же и в прочих тамошних жительствовах во владениях вашей вельможности купцам с навозом разных товаров, яко сукон, материи и прочего, также и горелки, довольно нет. А здесь ныне по воле божией благополучно. Для того вельможность вашу упрощуемо, з нашею покорностью повелеть нас в Сечь Запорожскую и во все тамошние места отсель горелку, з сукон и с прочих разных товаров и людей препроводять и тамо то продавать, ежели тако позволение от вельможности вашей сделаете [известите] своим писанием через своих нарочных казаков... Не оставит для опровождения дабы в пути обид следовать не могло. Также, когда и непозволение уведомит же с нарочными теми...» [2, с. 236].

Дослідник вважає, що пропозиція євреїв щодо торгівлі в Запорожжі впала на підготовлений ґрунт, бо на той час активно шукались нові торговельні зв'язки та ринки збуту. До того ж сам Калнишевський порушував стереотипи упередженого ставлення козаків до євреїв [4, с. 71].

Кошовий запросив всіх бажаючих єврейських купців на Січ, підкреслюючи її відкритість для них. До того ж Калнишевський забезпечував безпечно пересування купців по запорозьких землях, вкладає власні кошти [2, с. 237-238].

В статті вчений ставить питання про прибутковість торгівлі в Січі. Вважається, що справа ця була досить прибутковою. Не зовсім погоджуючись з такою точкою зору, С.Я.Боровий вносить певні корективи. Так, він звертає увагу на великі податки, що брались з тих хто продавав вино або горілку. А головне місце в єврейській торгівлі займав саме цей товар. До того ж на Січі існував звичай грабувати тих крамарів або шинкарів, що продавали свій товар занадто дорого.

Окрім горілки євреї ввозять галантерею, предмети розкоші, а вивозять основні предмети запорозького

експорту: тютюн, шерсть тощо.

Поступово, на «крамному базарі» виникають лавки та шинки єврейських купців. Щодо кількості останніх, то вчений вказує на неможливість встановити, за браком джерел, хоча б приблизну їх кількість. На жаль, на Запорозжі не вели торгівельної статистики і реєстрацію прибуваючих купців. Архівний матеріал в основному відображає екстраординарні випадки, а не звичайний, нормальний хід речей. С.Я.Боровий робить припущення, що єврейські купці приїжджали на Січ не потребуючи спеціального дозволу, обмежувались лише проханням про висилку спеціального обозу для охорони [2, с. 241].

Окрім самої Січі євреї-купці діють в Новому Кодаку. Прикладом такої торгівельної діяльності, на думку вченого, можна вважати діяльність Мойсея Юзєфовича. В статті вчений наводить переписку кошового з цим купцем по різним вигідним для єврея справам.

Також дослідник торкається питання правової відповідальності єврейських купців. Свої висновки С.Я.Боровий будує на основі справи Шмуйло Марковича про його заборгованість різним козакам. Все єврейське купецтво сприймалося як єдине юридичне ціле, всі повинні відповідати один за одного. Отже, євреї-купці трактуються як своєрідне товариство, як члени певної корпорації. Дослідник робить припущення, що при подальших торгових відносинах єврейських купців із Січчю могло виникнути певне правове та організаційне оформлення такої корпорації [2, с. 243].

С.Я.Боровий розглядає Запорозжя в якості місця транзиту, де відбувалась «зустріч» єврейсько-польських та єврейсько-кримських купців. На доказ своїх припущень вчений наводить документ про торгівельні та боргові відносини між запорізьким євреєм Мойсеєм Соломоновичем та перекопським євреєм Сапсаєм.

Більшість євреїв проживають на Січі в статусі «гостя», але С.Боровий наводить факти постійного проживання певної кількості єврейського населення. В першу чергу, це прикажчики при лавках. Вони не підлягають будь-якому особливому режиму, не зустрічаються з труднощами в своїй діяльності. Так, вчений доводить єврейське «рівноправ'я» в Січі, з похибкою на рамки рівності неказачого населення Запорозжя. До того ж в більшості випадків єврейські купці не діють самостійно, а в своїх торгівельних справах вони пов'язані загальними інтересами з запорізькою верхівкою та місцевим запорізьким купецтвом [2, с. 245-246].

Отже, дослідивши торгівельну політику Запорозжя останнього десятиріччя її існування і роль в ній єврейського купецтва, С.Я.Боровий заперечив традиційне твердження про запорозців як «довічних» і «принципових» ворогів євреїв. Синтезувавши попередні історичні та історіографічні надбання, залучивши новий архівний матеріал, дослідник побудував нову перспективу розгляду єврейсько-козацьких та єврейсько-українських відносин, що в майбутньому може допомогти відійти від однозначних висновків та тверджень.

Джерела та література

1. Андрєєв В.М. С.Я.Боровий: козацька тематика в творчості історика // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Чортомлицька (Стара) Запорозька Січ в історико-культурній спадщині Нікопольського району”. 10-11 жовтня 2002 р. – Нікополь – Запоріжжя – Херсон, 2002. – С.26-38.
2. Боровой С.Я. Евреи в Запорожской Сечи // Еврейские хроники XVII столетия (Эпоха «хмельничины»). Исследование, перевод и комментарии С.Я.Борового. – М., Иерусалим, 1997.
3. Ганелин Р.Ш., Лебедев С.К., Лурье Я.С., Тартаковский А.Г. С.Я.Боровой (1903–1989) // Отечественная история. – 1994. – № 3. – С. 161–170.
4. Грибовський В.В. Кошовий отаман Петро Калнишевський. – Дніпропетровськ, 2004.
5. Дружичина Е.И. Северное Причерноморье в 1775–1800 гг. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1959. – С. 45-46.
6. Мицик Ю. Євреї-козаки // Хроніка. – 2000. – Вип. 21-22. – С. 72-76.
7. Музичко О. Дослідження історії євреїв в Україні в часи Козацької революції 1648-1657 років в працях С.Я.Борового // Сб. Матеріалов II международной научной конференции „Одесса и еврейская цивилизация”. 10-12 ноября 2003 г. – Одесса, 2004. – С. 107-113.
8. Телушкин Й. Еврейский мир. – М.-Иерусалим, 2000.
9. Чермошеница Н.М. С.Я.Боровий: дослідник історії євреїв в Україні // Наукові праці історичного факультету Запорозького державного університету. – Вип. XVIII. – Запоріжжя, 2004. – С. 210-215.
10. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. – Київ, 2002.